Поїзд зупинився на великій станції, де він мусив стояти півгодини, дожидаючи стрічного поїзда, що йшов на північ. З купе першого класу вийшов молодий, гарний з лиця чоловік, літ, мабуть, під тридцять. Од усієї його фігури віяло почуттям здоров’я, бадьорості, енергії, молодої сили. Здавалося, він, як тонкий гурман, смакує радість сього почуття, коли почав швидко ходити біля вагонів, прислухаючись, як замерзлий сніг приємно хрустить під ногами. Сталевий погляд спокійних сірих очей свідчив про духову сміливість і міць, у зв’язку, мабуть, з немалою краплиною упертості, а разом з тим і про значну в такі літа внутрішню байдужість, в якої давала про себе знати отрута утіх легкими перемогами та усолодами, що випадають на долю людини, про котру кажуть, що вона в сорочці на світ божий народилася. Ледве минуло два роки, як Аргулин — так було його прізвище — став присяжним повіреним, а вже його ім’я зажило чималої слави. В часи сенсаційних процесів воно не сходило з рядків газет та часописів, і навіть про ординарні діла, в яких він виступав оборонцем, подавалися докладні відомості. Коди ж він виїздив обороняти кудись на провінцію, спеціальні кореспонденти безпремінно посилали до своїх редакцій телеграми. Він і зараз їхав обороняти в процесі, що дуже цікавив суспільство. Завтра ж увечері — він добре те знав — у всі боки телеграф рознесе ті слова, що він скаже. І думка про се була приємна; як не звик до утіх легкими перемогами, а приємність підбадьорювала, підіймала енергію, і в голові якось самі складались ті гострі, завзяті, сміливі слова та фрази, що кине він завтра оборонцям змертвілого status quo*, від якого давно вже одлетів живий творчий дух… Аргулин подивився на годинник — було пів на третю… Завтра в сей самий час він буде в залі суду на своїм місці оборонця, може, в сей самий час він підведе свій сталевий голос в оборону святого права волі сумління та думки… І зачаївши дихання, будуть слухати його сміливу промову десятки, мабуть, сотні слухачів, сотні очей з ентузіазмом будуть прикуті до нього, а післязавтра усі читачі газет вже будуть читати те, що зараз тільки в його голові і що він завтра скаже… В сю мить здалека розлігся протяжний свист локомотива, а через хвилину, здержуючи хід, підійшов і став на станції стрічний поїзд. Післязавтра, в сю саму годину, він буде знов на сій самій

станції, вже після того, як все, про що він допіру думав з таким завзяттям, буде сказано і по дроту рознесено у всі боки, прочитано тисячами читачів. І як тільки він яскраво уявив собі пів на третю завтра та пів на третю післязавтра, як усе, що за сей час повинно було одбутись, почало втрачати свої фарби, свою принадність, свою силу, яка ще так недавно підіймала настрій, будила енергію. Замість животворящого духу вільної активності серце сповнилося якоюсь холодною механічністю годинникової стрілки, що робить свою путь без думки, без почуття, тільки б не забули завести мертвий механізм… Аргулину здалося, що і він такий же мертвий, що як годинникова стрілка він ходить, бо хтось невідомий завів механізм, що керує ним. Контраст сього почуття з недавнім смакуванням радості своєї молодої сили, бадьорості, здоров’я був такий несподіваний та різкий, що Аргулин навіть застогнав, і риси глибокого, пекучого страждання без сліду стерли з лиця недавню спокійну рівновагу та задоволення собою. Як жива встала перед ним давня вже пригода, коли він так боляче пережив подібний настрій, що убиває радість життя, навіть саме життя. Тяжко занедужала тоді його молода, гарна, як квітка, наречена, яку він кохав з усім палом, з усією чистотою і поезією першого кохання. Не тільки кохав — він молився їй. Несподівано перед нею одкрилась могила. Доктори сказали йому, що надії на те, щоб лишилася жити, майже нема ніякої. І в його душі змовкла навіть боротьба надії з одчаєм, все змовкло. Він спитав тільки, скільки часу найбільше може ще вона жити. Ну, се залежить багато від чого, більш усього від того, скільки видержить серце, — почув він одповідь, — проте тижнів за три скінчиться, навіть, коли вірити в чудо, тижнів через три мине всяка небезпека, ну та се б дійсно було чудо… Три тижні — три тижні, він почав тоді думати про місяць. Викинув з нього весь зміст, усі хвилини, години, дні і ночі, тижні, взяв кінцевий пункт і почав тільки на нього дивитися. Через місяць вона буде або в землі, або зовсім здорова і все, що було, почне вже забуватись… І раптом тяжке горе стратило над ним свою силу, і смерть, і життя здалися чимсь таким малим, про що не варто турбуватися. Він скинув завісу з таємничості того, що ховає життя одного місяця, він хотів рахуватися тільки з його кінцевим результатом, а чомусь втратив усякий інтерес до сього результату, який би він не

був… Одбулось чудо — через місяць наречена Аргулина була зовсім здорова. Але в його серці без останку вмерло кохання. Не лишилося нічого, ані сліду малого. Вони розійшлися. Він був тоді ще зовсім молодий. Молодощі і здорове тіло одержали перемогу над недужим духом: він ішов тоді назустріч легким перемогам, що кружляли голову, і утіха тими перемогами непомітно, без сліду, стерла ті почування, перед лицем яких втрачало всяку ціну життя, вмирало найменше бажання жити…

Коли Аргулин подумав про завтра та післязавтра, викинув з них весь зміст, усі фарби, зазирнувши тільки на кінцеві їх пункти, чомусь в глибині душі його піднялося те знайоме почування, сповнююче серце і мозок якоюсь пусткою, німою і холодною. Пригоду з нареченою він пережив ще раз яскраво і боляче. Його поїзд рушив далі, і в тісному купе Аргулин мітусився, мов ранений звір, шукаючи рятунку. Але рятунку не було. Холодна думка наливала мозок і серце смертельною отрутою, надаючи колишньому недужому почуванню більше виразу, від якого зовсім злиняли усі фарби життя, ставлячи на сей раз питання вже не про таємність одного місяця, а про таємність та вартість усього життя. Знов-таки, викинувши з нього усі фарби, весь зміст, усі хвилини, що складають години, години, які складають дні і ночі, дні і ночі, тижні і місяці, з яких складаються довгі роки, Аргулин дивився на кінцевий зовнішній результат. А результат сей жива уява розмальовувала йому в яскравих барвах, страшних і гидких. Він бачив себе мертвим, в труні, потім в землі, і нічим не міг він увільнитися від страшних і гидких малюнків яскравої уяви. Увільнитися від механічної долі годинникової стрілки протягом двох чи трьох днів він ще міг. Наприклад, замість того, щоб і завтра стояти на суді оборонцем в сенсаційнім процесі, а післязавтра їхати додому, де жде безліч діла, ждуть клієнти, жде утіха легкими перемогами, він може і тут одержати над механікою легку перемогу. Він кине діло, не поїде на оборону, поїде, куди здумається, віддасть себе буйній радості, утіхам молодого міцного тіла. Він може одурити механіку, може завтра в пів на третю не стояти на суді на місці оборонця, може післязавтра в пів на третю не бути, на станції N, повертаючи додому. Він так і зробить! Але… але чи ж тим він переможе

кінцевий результат, який малює йому уява з такою огидливістю? Час — визначений, його ховає таємнича завіса з якихсь-то хвилин, годин, днів, місяців, років, але ся завіса прорветься, і він прийде, невідворотний, неминучий час… Аргулин впав навколішки і спробував молитись… Уста шепотіли напівзабуті слова дитячих молитов, та серце лишалось холодним, а з глибини мозку посміхався над тим якийсь злий голос — і те не поможе, і те не захистить…

Аргулин мітусився по тісному купе, як ранений звір, шукаючи рятунку. Але рятунку не було. По коридору пройшов кондуктор і чув з купе тихий стогін непереборної муки. Він прочинив двері в купе, щоб побачити, чи не занедужав добродій пасажир і чи не треба йому чого. Аргулин подивився на кондуктора божевільним поглядом і навіть не зрозумів, чого тому треба. А коли через півгодини кондуктор хотів на якійсь станції посадити в купе другого пасажира, Аргулина знайдено мертвим з простреленою головою… В тих самих числах газет, в яких запевне повинна була з’явитись звістка про сенсаційний процес з участю Аргулина як оборонця, з’явилася коротенька звістка про його таємничу, нерозгадану смерть.

1916 р.

*Наявне становище